

NANNA MIK-MEYER & KASPAR VILLADSEN

MAGTENS FORMER

Sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren

KAPITEL 2

Foucault: Den bevægelige velfærdskritik

MICHEL FOUCAULT blev født i Poitiers i Frankrig i 1926 og døde i 1984. Han tog eksaminer ved eliteuniversitetet École Normale Supérieure i filosofi og psykologi. Foucault blev kendt for sine ofte overraskende og provokerende analyser af, hvordan det moderne menneske har erkendt sig selv, og hvordan denne erkendelse altid er forbundet med magtmæssige indgreb. Foucault har således studeret, hvordan videnskabelige diskurser er vokset frem i samspil med forvaltnings- og kontrolpraksisser i Vesteuropa. Mest kendte er hans studier af fængselsvæsenet (*Overvågning og straf 2002*), forvaltningen af seksualitet (*Seksualitetens historie* bind 1-3, 1994, 2004a, 2004b) og hans analyse af de moderne videnskaber og mennesket som erkendende væsen (*Ordene og tingene*, 2006). Introduktioner til Foucault: Raffnsøe (2007) *Foucaults filosofi* samt Villadsen (2006b) 'Genealogi som metode'. Nøglebegreber: Diskurs, genealogi, subjektivering, governmentality, styringssteknologi.

Foucaults blik på den liberale stat

Foucault er i dag blevet en figur, som enhver studerende eller forsker, der studerer magt, styring og velfærdsstat, nærmest er tvunget til at forholde sig til. Foucaults kritiske perspektiver og begreber er blevet noget nær uomgængelige i diskussioner om magt og styring – og ikke mindst i relation til temaet om stat og individ, hvor en lang række arvtagere efter Foucault har undersøgt dette tema under overskriften »governmentality«-studier (Dean 2006). I dette kapitel vil vi præsentere det katalog af analytiske begreber, som Foucault tilbyder den, der vil analysere statens møde med borgeren og den magt, der er i dette møde.

Foucault havde i særlig grad et skarpt blik for, hvad der kender tegner magtudøvelse i moderne, liberale samfund. Han formulerede sig i markant modsætning til teorier om, at staten undertrykker og virker gennem repressive magtmidler, som forbyder, undertrykker og tvinger. Ligeledes afviste han idéer om, at magten kan begrænses, såfremt der blot sættes grænser for statens centralt dirigerede magtudøvelse over for sine borgere. Den magtform, der kender tegner moderne velfærdsstaten, består, ifølge Foucault, ikke primært i etnisk, social eller religiøs undertrykkelse. Ej heller består den i økonomisk udbytning – selvom en sådan udmærket kan finde sted (1982: 212-214). Moderne, liberal magtudøvelse er en skabende magt, der søger at fremelske, opdyrke og stimulere bestemte evner hos borgerne. Det er for at indfange dette, at Foucault bruger udtrykket »magten er produktiv«. Magten er skabende, idet den virker ved at gøre individer til – og få individer til selv at gøre sig til – bestemte subjekter.

Ifølge Foucault opererer den moderne stat således både med borgerne som en totalitet og som enkeltindivider, hvis individualitet eller selv-forhold kan gøres til genstand for en »produktiv«, dvs. en bearbejdende og fremelskende, form for styring. Det er i denne forstand, at Foucault i en sen tekst kan sige, at den moderne stat på én gang er individualiserende og totaliserende (1982). Viden om borgerne blev således etableret omkring to akser: den ene overgribende og kvantitativ, rettet mod hele populationen, den anden analytisk og individuel, rettet mod individer. Den moderne stat er *totaliserende*, når den fx gør alle borgere til genstand for obligatorisk skoling, nationale sundhedsprogrammer, pålægger alle skatter eller opdeler borgere i overgribende kategorier såsom arbejdsløse, uddannelsessøgende, pensionister, revallidenter osv. Den moderne stat er derimod *individualiserende*, når den interesserer sig for den enkelte borgers personlighed, hans/hendes selvopfattelse eller psykiske konstitution. Foucault taler således om, at den moderne stat hviler på en i historien hidtil uset »spidsfindig kombination af totaliserende procedurer og individualiserende teknikker« (1982: 213).

På original vis hævder Foucault, at disse individualiserende teknikker har en affinitet med den kristne kirkes metoder til at lede

den enkelte mod frelsen. Det handler primært om præstens eller pastorens måde at føre den enkelte mod frelse i det hinsides på – den såkaldt »pastorale ledelse«. Det interessante ved denne ledelse er, at den retter sig mod individets indre, dets tanker, forestillinger og hemmeligheder. For at kunne lede måtte pastoren kende de enkelte sjæle, og han måtte derfor sikre, at deres skjulte tanker kom frem i lyset – og selvfølgelig især de tanker, der var af en syndig eller seksuel, umoralsk karakter. Foucault siger, at der måtte finde en »sandskædhævdelse« sted. Det betyder, at den pastorale ledelse virker ved at kræve, at den enkelte siger sandheden om, hvem han/hun er og rummer. Det spidsfindige ved denne magtform er, at den binder individet på dets egne ord – han/hun fastholdes på den sandhed, som vedkommende selv har udsagt om, hvem han/hun er. Foucault betegner pastoral ledelse som »den individualiserende magt« (2000: 300).

Foucaults pointe er, at den pastorale ledelse eller magtform ikke ophørte med kirkeens reducerede betydning. Tværtimod har pastorale teknikker, som virker ved at lede individet mod en bekendende sandhedsproduktion, knopskudt sig inden for den moderne velfærdsstat. Psykologer, pædagoger, sexterapeuter, socialarbejdere, virksomhedskonsulenter m.fl. arbejder alle ved brug af teknikker, som kan kaldes pastorale. For at kunne lede det moderne individ er det afgørende, at individet bringes til selv at fremsige sandheden om, hvem det er. Den pastorale magtform er således intim, idet den retter sig mod »borgerens sjæl«, og spidsfindig, fordi den gør den, som magten rettes mod, til autoritet for bestemmelsen af hans/hendes lidelser, afvigelsér eller undertrykte potentialer. Det er samtidig oplagt, at denne sandhedshævdelser som oftest finder sted med bistand fra en autoritet, der faciliterer den bekendendes tale og filterer vedkommendes udsagn.

Det er netop udbredelsen af pastorale teknikker kombineret med en liberal retfærdighedsdiskurs, som Foucault kalder velfærdsstatens »spidsfindige« eller ligefrem »demoniske« kombinatorik (Foucault 1982: 213; 2000: 311). Set i bakspejlet kan Foucaults kommentarer om pastoralmagten læses som en mere generel tese om, hvordan en række intime pastorale teknikker til bearbejdelse af borgerens selvforhold knopskød sig sammen med dannelsen af

de liberale retsstaten, der paradoksalt nok netop havde sikringen af borgerens ukrænkelige autonomi som et hovedmål. Den liberale stat fragmenterer så at sige det ukrænkelige juridiske subjekt i en stribe egen-skaber, adfærdsdiskpositioner og afvigelsér, som kan bearbejdes gennem diverse pastorale og disciplinære teknikker. Hermed kan Foucaults undersøgelser læses som mere eller mindre eksplicitte kritiske udforskninger af liberalismens aktive intervererende side.

En central iagttagelse er Foucaults påvisning af, hvordan moderne, liberal styring benytter »dividing practices« – praktikker, som opdeler individer og skaber opdelinger inden i individet (1982). Dette kan fx ske ved at stille motiverede sociale klienter fra ikke-motiverede, eller ved at definere den enkelte afvigende som bestående af både en positivitet og en negativitet, fx »en positiv kerne« versus »jeg-fremmede kræfter« (Villadsen 2004). Senere har Foucault-efterfølgere netop forfulgt temaet om liberalismens tendens til at anvende »adskillelsespraksisser« på borgerne. Det gælder bl.a. spørgsmålet om, hvornår et individ er i besiddelse af en »fri vilje«, særligt relevant i forhold til alkoholikere og stofmisbrugere (Valverde 1997; Pedersen 2006), eller hvornår borgerne kan siges at være myndige og selvansvarlige, især relevant i forhold til færtige, bistandsmodtagere og immigranter (Dean 2002). Disse såkaldte governmentality-studier har sat fokus på de praktiske teknologier og de diskurser, som liberal styring benytter til at opdele, kategorisere og forme borgere med.

Der er med andre ord et fokus på de konkrete praksisser, som finder sted inden for staten eller med reference til et begreb om staten. Staten er så at sige noget, der skal anskues i sin gøren – i form af sine teknologier, sine diskurser og sine praksisser – frem for teoretiseres. Begrebet governmentality er netop et forsøg herpå, som den moderne stats styring baserer sig på, dvs. de vidensformer, instrumenter, institutioner og teknologier (for en uddybning heraf, se Villadsen 2006a). Vi skal nedenfor nærmere bestemme begreberne teknologi og diskurs, men først er det nødvendigt kort at præsentere den forståelse af magt, som Foucault og hans arvtagere plæderer for.

Moderne magtudøvelse

Den bredere interesse for Foucault skyldes ikke mindst hans originale reformulering af traditionelle teorier og begreber om magt. Denne reformulering var især et forsøg på nærmere at bestemme, hvad der kendetegner magtudøvelse i moderne samfund. Magt er ifølge Foucault ikke noget, man kan besidde, fx i den forstand, at aktør A har magt til at påvirke og styre aktør B. Magten udspringer ikke fra et bestemt punkt eller en overordnet position, såsom en konge, regeringen eller statsapparatet. Magt er ikke blot en repressiv kraft, der forbyder, knægger, blokerer eller afviger. Moderne magtudøvelse drejer sig om at påvirke formelt frie individer, deres handlinger og deres selvopfattelse. Det er altså en produktiv magt, som ønsker at bibringe individer bestemte kapaciteter, ønsker at sætte individer i stand til at handle på bestemte måder, ønsker at bearbejde deres selvforhold og, i nogle tilfælde, søger at affette dem. I den moderne velfærdsstat eksisterer moderne styreformet (government) sammen med pastorale og disciplinære magtformer, og en analytisk opgave kan bestå i at undersøge, hvordan de kobles sammen på overraskende måder.

Samfundets reaktion på lovbrud er et illustrativt eksempel på Foucaults måde at beskrive moderne magtudøvelse på (Foucault 2002). Kort sagt reagerede den før-moderne magt, i bl.a. fyrstedømmer, på lovbrud ved at afstraffe lovbruderen på kroppen, i grove tilfælde ved pinestraf, tortur og offentlig henrettelse. Målet var at tvinge en tilståelse ud af lovbruderen og – hvad der var endnu vrigtigere – at demonstrere fyrstens suveræne magt over for befolkningen. Med den moderne retsstat, den moderne kriminologi og de moderne adfærdsvidenskaber transformeres rationaliteten i afstraffelsen – dens mål og dens midler forandres. Det er ikke længere nok at kende den ulovlige handling og udpege den skyldige før dernæst at udmåle den passende straf. Nu må man også kende personen bag handlingen, hans/hendes motiver, følelser, afvigelser, og hvad der påvirkede ham/hende. Det bliver derfor afgørende at få lovbruderen til selv at tale, idet denne tale netop antages at rumme forklaringen på den lovbrudende handling (Foucault 2000). Psykiatere, psykologer, pædagoger, sociologer og kriminologer lukkes derfor ind i det juridiske system for nærmere

at bestemme lovbrudernes karaktertræk og afvigelsens beskaffenhed og foreslå egnede opbyggende og behandelende tiltag.

Der opstår hermed en magt, der vil korrigere og forbedre »det menneskelige materiale« ud fra en registrering af diverse afvigelser. Hvor lovbruderen i det før-moderne satte sig selv fundamenteret uden for fællesskabet i kraft af sin handling, søger det moderne samfund snarere at integrere alle ved at korrigere deres afvigelser. Foucaults generelle pointe er, at dette er en produktiv snarere end en repressiv magt. Dens mål er at skabe egenskaber, fremelske adfærdsstræk og forbedre det foreliggende. Det handler typisk om at bevæge individet i retning af en norm – en standard for normalitet, som er defineret af moderne human- og socialvidenskaber.

Moderne styring hviler altid på viden, som normalt hentes i videnskaberne, hvorved en uadskillelig forbindelse mellem styring og viden er installeret. Der er dog ikke tale om, at magten bruger videnskaben ved simpelthen at iklæde sig videnskabelige teorier og forklaringer for at fremstå legitim. Der er snarere tale om en to-vejs, gensidigt betingende relation: Magtudøvelse finder støtte og begrundelse i videnskabelige kategorier, men de videnskabelige kategorier er på deres side ofte etableret i snæver forbindelse med praktisser til styring, forvaltning og kontrol af mennesker. I *Overvågning og straf* viser Foucault (2002) netop, hvordan viden om bl.a. kriminelle og afvigere er vokset ud af institutioner for afretning, oplæring, overvågning eller helbredelse (Villadsen 2007).

Foucault er netop blevet berømt for sin formulering af den uadskillelige forbindelse mellem magt og viden. Når der etableres et område for intervention, etableres der samtidig et område for generering af viden (1991, 1994). Når man samgrupperer fx gale, lovbrudere eller elever, bliver det muligt at observere, sammenligne, kategorisere, opstille »typer« og normalitetsstandarder. Meget af Foucaults og hans efterfølgeres arbejde har bestået i at undersøge forbindelserne mellem styring og videnskabelige eller kvasi-videnskabelige former for viden. Det har handlet om at problematisere det moderne velfærdssamfunds »naturligglort« institutioner – sindssygeanstalten, fængslet, socialkontoret, arbejdsanvisningen mv. – og de vidensformer, som disse institutioner er forbundet med. Der har således været tale om en række specifik-

ke kritiske analyser af, hvordan bestemte aspekter af det moderne menneskeliv er blevet gjort til genstand for magt og viden. Foucaults gennemgående ærinde var at sætte spørgsmålstegn ved og »ryste« der moderne menneskes erfaring af sig selv på en række grundlæggende erfaringsområder: sygdom og død, galsskab og fornuft, den accepterede og den forbudte seksualitet mv. Det er i denne forstand, at hans arbejder kan læses som en kritik af de moderne humanvidenskaber og disses sammenrævning med magt og styring.

Analytiske begreber

Men lad os se nærmere på, hvilke analytiske begreber Foucault stiller til rådighed, når det gælder analyser af magt og styring i velfærdsstaten. Foucault har selv flere steder inddelt sin analytik på en måde, som kan give os et godt udgangspunkt (1982, 1987). Den grundlæggende problematik drejer sig om, hvordan mennesket i den vestlige kultur har gjort sig selv til subjekt. Dette problem kan undersøges på tre måder: 1) hvordan konstituerer vi os som subjekter/objekter for viden? 2) hvordan konstituerer vi os som subjekter, der udøver eller underkaster sig magt? 3) hvordan konstituerer vi os som subjekter for vores egne handlinger? (Foucault 1987: 103). Det er oplagt – jævnfør ovenstående om forholdet mellem magt og viden – at de tre dimensioner hænger uadskilleligt sammen. Dog kan det være frugtbart at adskille dem analytisk som en hjælp til at skabe et fokus i sine analyser og strukturere dem. Ser vi således på de tre spørgsmål, viser det sig, at de dækker over forskellige analytiske fikspunkter og begreber i Foucaults arbejde.

1. **Diskurs** handler om, hvordan mennesket bliver objekt i viden, og hvordan mennesket gøres til genstand for viden inden for medicin, psykologi, biologi, demografi, kriminologi mv., og om at undersøge, hvordan denne viden er snævert forbundet med sociale og magtmæssige forhold – politiske, institutionelle og teknologiske faktorer. De videnskabelige diskurser har en systematik, som kan analyseres i sin egen ret, men dernæst må diskurserne sættes i forbindelse med de sociale omstændigheder:

2. **Magt og magtteknologier** handler om de praktiske instrumenter og institutionelle procedurer, som bruges til at styre mennesker med. Fokus er på, hvordan der sker en synliggørelse af bestemte genstande, fx menneskegruppen, kategorier af kriminelle, byzoner mv. I fokus er også institutioners måder at anordne rum og individer på – ved at samgruppere, opdele eller hierarkisere bliver det muligt at styre og udvinde ny viden om de styrede. En pointe er således, at den institutionelle magtudøvelse støtter sig til videnskabelig viden, som på sin side samtidig udspringer af, og modificeres i kraft af, de former for forvaltning, indespærring, kontrol og disciplinering, som syge og atvige underkastes.

3. **Selv-styring og selvtæknologier** handler om, hvordan mennesker gør sig selv til genstand for sin egen styring. Dette arbejde af selvet på selvet kræver diverse teknologier og procedurer, som kan isolere bestemte aspekter ved et subjekt og dets adfærd som styringsproblemer, der kan handles på. Det kan fx være kristne ritualer for selvransagelse, en individuel medarbejderudviklingsplan, en dagbog eller en diætplan. Ofte igangsættes og bistås denne selv-styring af forskellige eksperter – præster, læger, sexologer, terapeuter, konsulenter mv. Hermed står selv-styringen naturligvis i forbindelse med de to ovenstående dimensioner.

Vi skal i det følgende beskrive de tre analytiske dimensioner lidt nærmere, og vi skal desuden berøre begreber genealogi. Med disse fire dimensioner er der åbnet op for at anvende de væsentligste analytiske redskaber hos Foucault.

Diskurs

Diskursbegrebet har en helt central plads i Foucaults analytik og er et afgørende værktøj for den, der ønsker at anvende hans begrebsapparat. Foucault definerer sit diskursbegreb i opposition til en række andre forståelser af, hvordan tale og udsagn skal anskues (især: 1970, 2001). For Foucault drejer det sig om at undersøge, hvordan talen er en regelstyret praksis. Når man kigger på arkivet af fremsatte udsagn, kan der så ikke rekonstrueres et regel-

system, som de talende har måttet placere sig inden for? Denne tilgang gør overordnet op med to måder at ansætte udsagn på, nemlig 1) om de sandt afspejler/beskriver verden (repræsenterer objekten), eller 2) hvilken intention eller livsverden, der kommer til udtryk (repræsenterer subjekten). Ifølge Foucault er problemet med disse to ansættelser, at de blokerer for at se diskursen som en selvstændig struktureret praksis. Udsagnene gøres til repræsentanter eller »våker« for noget andet, der skal forklare dem, og hermed overses diskursens egen produktive karakter. I Foucaults diskursanalyse træder således både objekter og subjekter frem i kraft af, og gennem, den diskursive praksis.

Udsagn skal altså ikke vurderes efter, om de afspejler verdens fænomener mere eller mindre sandfærdigt (som i positivismen); Foucault viser, at fx »galskab«, »seksualitet« eller endog »menesket« ikke er permanente objekter, men historisk betingede. Diskursanalytikeren afstår således fra at sige, hvad tingene er i sig selv, og viser i stedet, hvordan tingene kan træde frem gennem videnskabelige og kvasi-videnskabelige diskurser. Udsagn skal heller ikke granskes og fortolkes efter, hvad den talende egentlig mente med det sagte – hans/hendes bagvedliggende motiv, livsverden, underbevidsthed osv. (som i hermeneutik eller psykoanalyse).

Når disse tilgange (samt en række andre) opgives, fremkommer et helt nyt analysefelt, nemlig »samlingen af alle faktiske udsagn« (Foucault 1970: 155). Ud fra denne masse af fremsatte udsagn skal man aflæse regelsystemer for talen, som muliggjorde, at netop dette kunne siges på det pågældende tidspunkt. Sådanne regelsystemer bygger på udelukkelse! Dette forklarer, hvorfor det kun er en lille del af det mulige talerum, som anvendes. Talen bør analyseres som en praksis, der er »forudsstruktureret« af specifikke tvangsprincipper – »tavsse ordensmagter«, som det gælder om at lægge frem.

Diskursens principielle tilfældighed reguleres og begrænses af udgrænsningsprocedurer (Foucault 2001). Der er altid et pres af forventninger og konventioner, som taleren eller den skrivende er underlagt. Skriver man således inden for en disciplin, betyder det, at man må benytte sig af disciplinens regler, metoder, proce-

durer og begreber for overhovedet at kunne fremsætte gyldige udsagn. Det betyder, at en bog eller et udsagn ikke kan henføres til forfatterens tanke, mening, intention osv.: Ingen bog kan eksistere af egen kraft: den består altid i sit betingende og behængede forhold til andre bøger: den er et punkt i et net, den bærer på et system af henvisninger – eksplicit eller ikke – til andre bøger, andre tekster eller andre sætninger« (Foucault 1970: 152). Talen indgår altså altid i en tvingende orden, som den samtidig er medskabers af. Det er denne orden, som diskursanalysen ønsker at fremvise.

Hvordan går diskursanalysen så mere specifikt til værks? Diskursanalysen har tre grundelementer (Foucault 2005): a) Diskursmængden af faktisk fremsatte udsagn inden for et bestemt område. Foucault taler om udsagn, »der stammer fra det samme tilblivelsessystem«, fx den kliniske diskurs, den økonomiske diskurs eller den naturhistoriske diskurs (2005: 187). b) Udsagn: Diskursens mindste enhed. Et udsagn er et udsagn, når det kan siges at frembringe objekter, etablere subjektpositioner og indgå i begrebsnetværk. Et eksempel på et udsagn kunne være »Harkomani er en epidemi« (Villadsen 2006b: 97). Og c) Diskursformation: Det regelsyrede felt, der kan rekonstrueres retrospektivt som styrende for, hvilke udsagn der kan fremsættes på et givent tidspunkt, i en given sammenhæng og af hvem.

Hvordan da rekonstruere en diskursiv formation? Igen kan analysen opdeles i flere dimensioner (Andersen 1999; Schaaning 1997). For det første må man analysere diskursformationens måde at producere objekter på – *objektformationen*. Man må undersøge, hvordan forholdet mellem det synlige og det, der kan siges, er blevet etableret. Det drejer sig om at undersøge, i hvilke rum objekter dukker op og bliver synlige, og hvilke autoriteter og discipliner som specificerer og afgrænser objekterne. For det andet må man undersøge *subjektpositionerne* – hvem gives autoritet til at tale og fra hvilken institutionel placering (fx sygehus, retsvæsen, pædagogik). For det tredje må man analysere *begrebsdannelsen*. Dette kan ske ved at undersøge, hvordan forskellige vidensfelter låner begreber fra hinanden, hvordan gamle begreber indlemmes i en ny diskursiv kontekst (vi giver et eksempel herpå nedenfor), og

hvordan bestemte begreber aktiverer et helt netværk af associerede begreber (fx åbner begrebet »epidemi« for et helt begrebsapparat, i det øjeblik det knyttes sammen med eksempelvis nar-komani, HIV eller fedme). Endelig må man, for det fjerde, undersøge *strategidannelsen*, de steder, hvor diskursen brydes med andre diskurser. Fx ved at det samme forklares på forskellige måder (alkoholisme bestemmes fx som produkt af genetisk defekt eller social prægning) eller ved at diskursen udgrænser bestemte begreber og forklaringer (fx sociale problemer som strukturelt produceret). Ved at anvende disse greb opnås en beskrivelse af, hvordan det går til, at diskursen producerer objekter og subjekter, som den gør.

Hvilke begreber åbner for analyse?

Hvilke udsagn og begreber bør man fokusere på, når man arbejder med tekster? I Foucaults analyser er fokus ofte på udsagn, som universaliserer og naturliggor bestemte fremstillinger af menesket – og hermed samtidig normerer bestemte typer liv og adfærd. Herunder er vores forslag til en række udsagn, som er særligt interessante for diskursanalysen (inspireret af: Andersen 1994).

- Udsagn, som deltager i kampen om at bestemme sandt kontra falskt, fx politik kontra videnskab, myte kontra fakta, ekspert kontra lægmand osv.
- Udsagn, der søger at etablere eller opretholde bestemte talepositioner. Det vil sige at undersøge, hvordan udsagn sætter relationen mellem subjekt og objekt – hvem bestemmes som subjekt, der kan undersøge, bearbejde, beskrive hvilket objekt?
- Hvad sættes som henholdsvis fortid/fremtid? Hvad sættes som gammeldags og passé, og hvad sættes som »udvikling« og »fremskridt«?
- Hvordan sættes skel mellem indenfor og udenfor? Hvem sættes som legitim del af fællesskabet, og hvem sættes udenfor?

- Hvordan hierarkiseres? Hvem sættes som oppe/hv, nede? Hvad sættes fx som »sand, neutral viden om samfundet«, og hvad som »smagsdomme«?
- Udsagn, som bringer diskussionen til ophør, diskursive hjørnesten, som fastlåser diskursens bevægelighed, fx: »Globaliseringen kræver...«

Det skal understreges, at Foucaults diskursanalyse ikke er en ren sproglig analyse. I Foucaults analyser – og de bedre af hans efterfølgere – optræder der masser af institutioner, teknologier, praksisser, kroppe, kød og blod. Den diskursive praksis (det at tale og skrive) er tæt sammenhævet med konkrete praksisser, tekniske hjælpemidler og samfundets institutioner. Der er derfor tale om en meget materiel og »tung« diskurs (Schaanning 1997: Villadsen 2006b). Selvom diskursanalysen i første omgang rekonstruerer regulariteter, som befinder sig på niveauet for videnskabelige diskurser, handler det ikke om at behandle diskursen, som var den en uafhængig, suveræn og lukket enhed. »Det er tværtimod for at forstå, hvordan disse udsagn, betragtet som begivenheder og i deres ejendommelige specificitet, kan artikulere sig på begivenheder, som ikke er af diskursiv art, men f.eks. af teknisk, praktisk, økonomisk, social, politisk natur« (Foucault 1970: 158). For at et udsagn skal kunne tages alvorligt, kræver det, at det knytter sig til felter af allerede fremsatte udsagn. Men det kræver desuden, at udsagnet knytter sig til et »tilslutningsfelt«, som ikke blot er sprogligt, men også materielt og institutionelt.

Vi kan også sige, at det, som diskursanalysen beskriver, er et »mulighedsfelt« for, hvilke objekter der kan dukke op. Dette mulighedsfelt består af de allerede fremsatte udsagn samt af de institutioner, teknologier og materialer, som understøtter og er sammenhævet med diskursen. Det er, hvad Foucault kalder »den diskursive praksis«, som skaber denne sammenhængning. Han taler bl.a. om det net af institutioner (og teknologier), som styrer, hvilke udsagn der kan fremsættes, af hvem, og hvordan talen overhovedet kan aflæses: »Det er tilstrækkeligt at tænke over hele dette beslag, igennem hvilke vi dechifrerer denne tale, det er tilstrækkeligt at tænke lidt over hele det net af institutioner, som

tillader en eller anden – læge, psykiater – at aflytte denne tale og som samtidig tillader patienten at komme ud med, eller fortriv-
 let at tilbageholde, de stakkels ord« (Foucault 2001: 15). Diskursen skal altså betragtes som en art sproglig-materiel fordelingsma-
 skine, som strukturerer, hvad vi ser, og hvordan vi placerer det, vi ser (Schanning 1997: 187). Det enkelte udsagn *aktiverer* eller sætter et helt netværk af begreber, teknologier og institutioner, som understøtter dets måde at forme objekter på, i spil. Denne sammenvævning af diskurs og institutioner, teknologier og praksisser er særlig tydelig i bøgerne *Overvågning og straf* (2002) og *Klinikkens fødsel* (1999).

Magtteknologier

Foucault definerer magtteknologier som teknologier, der søger at bestemme individets adfærd og underkaste dem bestemte mål og former for disciplin og kontrol. Det er teknologier, som *objek-tiverer* subjekter, dvs. på én gang underkaster det vidensproduce-rende granskning og praktisk styring. Dertil kan føjes, at magt-teknologier både er instrumenter til at styre med og instrumen-ter til at iagttage med. Idet de synliggør og leder blikket mod be-stemte objekter – fx synliggør et stetoskop nye dybder i kroppen og tillader nye måder at iagttage sygdomme på, mens en byplan fx kan opdele byen i risikozoner og vækstrzoner. Der er således en rationalitet i styringsteknologierne – dvs. der er installeret en bestemt tanke og mål-middel-overvejelse i dem, som giver dem en særlig retning. Samtidig spiller magtteknologier aktivt ind i diskursen, idet de former nye styringsobjekter, der kan gøres til genstand for viden og begrebsdannelse, jævnfør den tidligere nævnte sammenvævning af magtteknologi og diskurs, magt-ud-øvelse og viden.

Denne brede definition indfanger mange af de studier af insti-tutioner og styringsinstrumenter, som Foucault foretog (teknik-ker til at indespærre, opdele og undersøge gale, forbydere og andre afvigere), og den åbner for analyser af mange forskellig-artede magtteknologier i velfærdsstaten. Et kendt eksempel er François Ewalds (1991) og Jacques Donzelots (1996) analyser af for-

sikringsteknologien. Her viser de, hvordan forsikring som sty-ringsteknologi var et afgørende element i dannelsen af den tidlige velfærdsstat i kraft af den (nye) måde, teknologien synliggjorde objekter på og hermed tillod en ny form for styring af popula-tioner og af staten. I første omgang opdagedes forsikring som løsning på arbejdsulykker. I stedet for at skulle placere ansvar gennem langvarige retsprocceser kunne man kalkulere forekom-sten af ulykker, udmåle en passende kompensation og fordele byr-den over et fællesskab af forsikringsagere. Den teknologi kunne overføres (og blev i praksis overført) til andre områder, såsom syg-dom, arbejdsløshed og alderdom. Staten formede sig nu som et forsikringsfællesskab, der fordelte industrisamfundets tilbage-vendende ulykkelige begivenheder i overensstemmelse med en matematisk model for kompensation. Ved at producere »risici«, hvis kompensationspris kunne kalkuleres matematisk-objektivt, blev forsikringsteknologien afgørende for dannelsen af den vel-færdsstatlige styringsrationalitet.

Et andet eksempel på en styringsteknologi er de nye samtale-teknologier, som i stigende grad anvendes til at lede medarbejdere, klienter, patienter eller endog ledere (Karlsen & Villadsen 2007). Samtale- eller dialogbaseret ledelse anvendes i dag som en tekno-logi, der skal gøre op med den tendens til over-styring og passi-viserende ledelse, som hævdes at have præget relationen mellem læge og patient, socialarbejder og klient eller leder og medarbej-der. I stigende grad bedes den tidligere tavse underordnede om at tale og bidrage med at fremsige målene for behandlingen, den sociale indsats eller medarbejderledelsen. Umiddelbart ligner ind-førelsen af dialogen en frisættelse af den førhen underordnede, men samtaleteknologier kan også ansues som en spidsfindig måde at re-konfigurere rummet på. Når klienten, patienten eller medarbejderen bedes om at tale, producerer de udsagn, som de kan gøres til autoritet for og holdes fast på. De kan således styres med reference til selv-produceret viden.

Men teknologien virker så at sige i begge ender af magtrelatio-nen. For at kunne lede gennem samtaleteknologi er det nemlig nødvendigt, at den ledende selv underlægger sig et regimente af strategisk tavshed eller »refleksiv lytten« – ofte kombineret med

en afståen fra traditionel faglighed og »gammeldags styringsstræknin- ning«. Hermed fungerer samtaleteknologien ikke simpelthen som et redskab, som den ene part bruger til at styre den anden med, men er en magtteknologi, som sætter ledelsesrummet på en ny facon, former bestemte subjektpositioner og kræver bestemte typer selv-ledelse af de involverede. Dette er et interessant perspektiv, som kan belyse mange former for professionelle samtaler med borgere, klienter og patienter i den moderne velfærdssat.

Selvteknologier

Foucault blev i slutningen af sit forfatterskab stadig mere interesseret i selvteknologier. I disse tider, hvor styringen så at sige bliver mere og mere bange for sig selv og derfor opfinder nye redskaber, hvormed individer skal styre sig selv, bliver selvteknologier et stadig vigtigere analytisk begreb. Med begrebet selvteknologi får vi mulighed for at studere de instrumenter og procedurer, individer kan anvende til at forme sig selv med. Selvteknologier »tillader individer, ved egen hjælp eller med hjælp fra andre, at udføre en bestemt række operationer på deres egne kroppe og sjæle, tanker, adfærd og eksistensmåde, for at transformere sig selv med henblik på at opnå en bestemt tilstand af lykke, renhed, perfektion eller udødelighed« (Foucault 1988: 18). Selvteknologier er altså redskaber, som subjektet kan benytte til at isolere bestemte aspekter i sig selv som videns- og styringsobjekter.

Aktuelle studier har vist, hvordan den moderne medarbejder er blevet sat i gang med at reflektere over sig selv og hele sin personlighed i relation til organisationen – et projekt, som kræver forskellige former for selvteknologi, der kan bringe refleksionerne ind i »privatstæren« og gøre dem til en kontinuerlig del af den enkeltes selvrefleksion. I sit studie af »medarbejderens pædagogisering« viser Andersen (2004), hvordan nye ledelsesteknologier søger at få medarbejderen til at overskride sin formelle position som ansat for i stedet at optræde som »helt menneske« på sin arbejdsplads. Til dette formål anvendes redskaber, der skal bringe medarbejderen til i højere grad at reflektere over hele sin personlighed – sine personlige styrker og svagheder – i relation til orga-

nisationen. Blandt andet anvendes en såkaldt »spejlelt«, hvor medarbejderen skal forberede sin udviklingssamtale med sin leder ved forud at spørge sin partner eller ægtefælle om, hvad denne anser som hans eller hendes stærke og svage sider i relation til arbejdspladsen, samarbejde mv. Hermed anvendes hjemmets private og trygge rum til at åbne for et udvidet kompetenceblik på medarbejderen. Ved hjælp af spejlesten opnår medarbejderen et ekstremt blik på sig selv som kompetence, som skal igangsætte medarbejderens selvundersøgelse. De frembragte udslag om, hvad der er medarbejderens stærke og svage sider, skal efterfølgende indskrives i en udviklingskontrakt. Det handler om at igangsætte en selvrefleksion og selvbearbejdning hos medarbejderen, således at denne anskuer sig selv som uferdig, lærende og under udvikling. Vi berører selvteknologierne igen nedenfor.

Genealogi

Foucault tog som udgangspunkt, at historien er et nødvendigt redskab til at belyse nutiden med. For at forstå en diskursiv formation må man således undersøge formationens historiske dannelse. Disse undersøgelser har samtidskritiske formål. Mange af Foucaults arbejder har rettet sig mod de moderne videnskaber og deres tilknyttede institutioner ved at vise, hvordan de har et »urent« ophav i historiske praksisser, som i nutidens øjne fremstår uacceptable. Hans bøger har vist, hvordan moderne videnskaber viderefører moraliserende projekter, ikke mindst ved at moralske skel mellem godt og ondt, syndigt og rent, videreføres i nye former i de moderne videnskabers skel mellem sundt og patologisk, normalt og afvigende. Foucaults begreb om genealogi er inspireret af Nietzsche, som hævdede, at man altid skal se et fænomens fremkomst såvel som dets forsvinden i lyset af de styrkeforhold eller »overmandings-processer«, som historien udgøres af (Nietzsche 1993: 81). Genealogisk historieskrivning handler derfor ikke om at beskrive konstanter, fx ved at følge »de gale« gennem tiden som havde galskaben en permanent essens. I stedet for at rette undersøgelsen mod en fast referent – seksualiteten, »sociale problemer«, »de fattige« – opstiller genealogien problemer (Castel

1994), fx: Hvordan er det gået til, at fængslet er blevet den almindelige straffeform? Eller hvordan er det gået til, at sociale klienter skal tvinges til selvudvikling?

Genealogien beskriver, hvilke elementer der er indgået i skabelsen af et bestemt mulighedsfelt – netværket af tidsagen, teknologier, institutioner og praksisser. Eller, for at gentage: Det drejer sig både om at beskrive diskursive regelmæssigheder og styringsinstrumenter og praksisser. Dette er en produktiv relation. Der er en vilje til orden – til at opdele, kategorisere og sætte endeligt navn på alt – som også er en vilje til sandhed. Når de videnskabelige diskurser producerer nye vidensobjekter – »nye erkendelser« – skal vi således ikke spørge, om der henned er opnået større kongruens mellem vores erkendelse af fænomenerne og fænomenerne i sig selv. Ved at beskrive de historiske opkomstbetingelser må vi derimod sætte fundamentalt spørgsmål om ved de objekter, som velfærdsstatens ordensprojekt retter sig mod, fx arbejdsmarkedspartathed, sund livsstil, forældreegnethed osv. Af eksempler på kritiske genealogier over velfærdsstaten kan nævnes Kristensen og Schmidts analyse af, hvordan hygiejne blev et generaliseret ordensprojekt (Kristensen & Schmidt 2004). Ewalds analyse af tidlige forsikringsteknologier som basis for velfærdsstatens risikobegreb (1991), Deans genealogi over liberal fattigdomspolitik (1991), Andersens analyse af opkomsten af den polycentrale forvaltning* (1995) samt Villadsens analyse af det sociale arbejdes dannelse og aktuelle transformation (2004).

Endelig skal det tilføjes, at genealogi ikke er en udtømmende historieskrivning, der forpligter sig på at fremsille sammenhængende forløb og kausale mekanismer. Det er snarere en brudvis historieskrivning, der vælger sine nedslag og begivenheder med henblik på at skabe kritiske samtidseffekter. Typisk vælger genealogen at beskrive brud – »diskontinuiteter« – når den accepterede historietradition fremstiller evolutionære og logisk fremadskridende forløb. Omvendt vælger genealogen at betone »kontinuiteter«, gentagelse og reaktivering, når historikere opdeler i faser, epoker og tidsaldre. Generelt har genealogien søgt at problematisere skellet mellem modernitet og før-modernitet ved at fremvise de »ubekvemme« slægtskabslinjer, som den moderne vel-

færdsrats institutioner har tilbage til klostre, galehuse, kaserner, filantropi mv. (for en uddybning af genealogien som metode, se: Villadsen 2006b).

CASE 1: Genealogisk analyse: reaktivering af diskursive figurer

Vi skal nu give et eksempel på brug af genealogi og diskursanalyse i relation til et centralt styringsområde i velfærdsstaten, nemlig socialt arbejde og socialpolitik. Analysen tager eksplicit afsæt i aktuelle tendenser i det sociale arbejdes diskurs for at problematisere disse ved hjælp af historien. Eksemplet er hentet fra bogen *Det sociale arbejdes genealogi: Kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker* (Villadsen 2004). Udgangspunktet for analysen er en undren over en række paroler, som med stor selvfølgelighed gentages op gennem 1980'erne og 1990'erne – i debatartikler, socialpolitiske programmer, instruktionsbøger for socialarbejdere mv. Parolerne vil være velkendte for den, der interesserer sig for socialpolitik: »man skal møde mennesket, hvor det er«, »hjælp skal være hjælp til selvhjælp« og »fattigdommen er indre snarere end ydre«. Analysen undersøger 1) diskursanalytisk, hvordan parolerne indgår i en bestemt diskursiv formation, der former bestemte objekter, subjektpositioner og strategier i nutidens sociale arbejde, og 2) genealogisk, hvor disse paroler har deres historiske ophav. Målet er at anspore til kritisk refleksion over der nye diskursive regimer, som synes i færd med at installere sig i socialpolitikken og det sociale arbejde.

I starten af 1980'erne og frem formuleres et markant opgør med velfærdsstatens ambitiøse, ekspertdrævnede socialpolitik, også benævnt »velfærdsplanlægning« (Villadsen 2004: 142). Denne planlægningsstrategi – der havde sit højdepunkt i 1960'erne og 1970'erne – havde konstrueret de sociale og samfundsmæssige strukturer som udslagsgivende for klienters sociale problemer. Ved hjælp af professionel ekspertise ville man opnå en total beskrivelse af klientens problemkompleks ved at lave en total beskrivelse af klientens baggrundsvariable (opvækstvilkår, familierelationer,

arbejdsmarkedstillknytning, problemhistorie mv.). De videnskabelige ekspertdiskurser fremstillede således en række objektive faktorer, som blev antaget for kausalt at præge klienter og skabe et registrerbart »socialt beredskab«, »funktionsdygtighed« eller »tilpasningsevne«. I denne velfærdsplanlægning var det sjældent nødvendigt at høre klientens egen tale.

Fra starten af 1980'erne sker der imidlertid en række diskursive forskydninger, hvorved mange af velfærdsplanlægningens begreber, forklaringer og løsningsmetoder udgrænses fra den socialpolitiske mainstream-diskurs (Villadsen 2004: 180). Nye forskningsprojekter igangsættes for at undersøge potentialerne i nære sociale netværk, frivillige organisationer og lokalsamfund. Puljer oprettes til at støtte lokalt og frivilligt socialt arbejde, råd ned sættes, nye projekter og samarbejdsorganisationer etableres. Man forsøger kort sagt at opbygge et institutionelt netværk uden for staten til varetagelse af sociale problemer. Samtidig opfindes nye teknologier til socialt arbejde (andre importereres fra bl.a. USA): empowerment-programmer, sociale kontrakter, »forandringshjul«, socialarbejderen som konsulent mv. Vi kan med Foucault sige, at der er ved at etablere sig en ny diskursiv formation i form af et netværk af institutioner, teknologier og praksisser, som udsagn kan finde støtte i og aktivere.

Det er i denne kontekst, at de gamle diskursive figurer installeres. Villadsens analyse beskriver, hvordan den nye diskursformation, »neo-flantropien«, udgør et mulighedsfelt for formation af bestemte objekter, begreber, subjektpositioner og strategier. I neo-flantropien dukker klienten op som et paradoksalt dobbeltobjekt (Villadsen 2004: 227). På den ene side anskues klienten som en unik, partikulær størrelse, man må møde uden forhåndsbegreber. På den anden side fremtræder klienten som en universel kategori med visse generelle karaktertræk, mest markant udtrykt ved påstanden om en iboende »positiv kerne«. Analysen hæver derfor, at man skal møde mennesket, som det er, udgør en paradoksal figur.

Begræbsdannelsen i den neo-flantropiske formation er kendetegnet ved en import af begreber fra terapeutiske, psykologiske, behavioristiske og pædagogiske diskurser. Der tales således mindre om socialt producerede evner og mere om klientens motiva-

tion, selvværd, evne til at overskride fastlåste mønstre og selvførelststillinger. Udsagnet om, at »fattigdommen er indre snarere end ydre« konstruerer netop klientens selvførelststilling frem for sociale omstændigheder som det centrale styringsobjekt. Den subjektposition, som neo-flantropisk diskurs konstruerer, er præget af skeptisk selvovervågning. Eftersom den »gamle« socialfaglighed førte til overgreb og passivering af klienterne, må socialarbejdere altid passe på ikke at forfælde hertil. De må undgå at udsende en dominerende eller påtrængende tale, og de må samtidig lytte efter, om klientens tale er ægte, styret af indre vilje, eller om den er »tilpasning«, et såkaldt produkt af systemforventninger. Parolen »hjælp til selvhjælp« former netop denne subjektposition, hvor hjælpen altid står i fare for at »over-hjælpe«.

Neo-flantropien former en strategi, der udgrænser tidligere gældende socialfaglig og socialpolitisk diskurs. Det drejer sig om forklaringer, der søger »bag om« klienten for at udlæse de underliggende strukturer og relationer, som skabe symptomer på mis-trivsel og »dysfunktionalitet«. Denne strukturelle epistemologi udgrænser til fordel for en anskuelse af klienten i nuet, i dennes hverdagsliv, for at spørge, hvad han/hun har vilje til. Et blik, der snarere søger at iagttage, hvordan klienten iagttager sig selv, end at undersøge diverse sociale omstændigheder, er hermed ved at forme sig (Villadsen 2004: 203).

Det sociale arbejdes genealogi viser, hvordan de nævnte paroler har et »urent« og ubekvemt ophav i flantropiens program for fattig-hjælp i sidste halvdel af 1800-tallet. Den beskriver flantropi som en særlig politisk styrings- og kontrolstrategi, der omdirigerede de fattiges krav rettet mod samfundet til krav rettet mod hjem-mets orden og de fattiges åndelige konstitution, deres selvførelsthold (Villadsen 2004: 116). Analysen undersøger således, hvad det var for nogle styringsbehov, som flantropiens fattighjælp skulle løse. Ved at vise neo-flantropiens magtmæssige ophav søger analysen at få læseren til at sætte spørgsmålstegn ved det diskursive regime, som aktuelt synes under etablering – hvad det er for en medbor-ger og hvad det er for et fællesskab, der ønsker at skabe.

Analysen viser, hvordan en diskursiv formation etablerer sig ved bl.a. at genopdage og geninstallere en række udsagn fra et regime, vi ellers betragter som forældet, passé og moralsk proble-

matisk. Den nye diskursive formation bryder afgørende med velfærdstatens traditionelle jagttagelsesmåder, dvs. dens måde at forme objekter, begreber og subjektpositioner på. Socialpolitik og socialt arbejde fremstår som gennemstrålet af historisk bevingede diskursformationer, der tillader os at se noget frem for noget andet. Hvorvidt det er sociale baggrundsvARIABLE eller indikationer på egenvilje og bevægelig selviagttagelse, der skal afgøre hjælpenes form og omfang, gør naturligvis en forskel for både socialarbejdere, klienter og deres måde at kunne træde i forhold til hinanden på.

Analysen bruger således genealogiens greb ved at fremvise transformations-, brud og kontinuiteter med blik for deres mulige samtidskritiske effekter og bruger diskursanalysen til at fremvise såvel aktuelle som fortidige diskursive formationer som mulighedsfelter, hvor bestemte objekter, subjekter og relationer etableres.

CASE 2: Magten i rummet: forebyggelse som styring og selvstyring

Det andet eksempel vi vil give på en Foucault-inspireret analyse af styring i velfærdstraten, kunne kaldes en governmentalitetsanalyse. Foucault definerer governmentalitets som den særlige moderne, liberale styringsmentalitet, hvor styring principielt altid må foregå ved, at styringen rettes mod individets selvstyring (1988: 19). I denne henseende udgør det følgende et illustrativt eksempel på governmentalitetsanalyse: Hvor det foregående analyseeksempel oprullede genealogisk, hvordan vi er indspundet i historisk betingede regimer af magt og viden, så viser den følgende analyse, hvordan magt og viden fungerer i en nutidig organisationskonkrete praksis. Analysen viser, hvordan individer er indspundet i »formaterede« rum, der søger at lede dem mod bestemte måder at tænke sig selv på, lede sig selv på og regulere deres relation til andre på.

Det er vigtigt at fastholde, at det, som beskrives i denne type analyse, er en reningssigende »normering« eller »dispositionering« af rummet – og de subjekter, der kan etableres i dette rum (Raftin-

søe 2000). Det foucaultske perspektiv hævder ikke, at subjekterne er determinerede, ligesom det heller ikke beskriver, hvordan subjekterne i praksis underkaster sig de strategier og de styringsstruktologier, som rettes mod dem. Vi behøver os så at sige på strategierne, programmernes og teknologierne niveau (og hævder ikke at afdække de indre tanker, følelser eller virkninger). En Foucault-inspireret analyse kan rette sig mod at iagttage de konkrete rum, hvor magt og viden er på spil, fx afværningsklinikken, socialkontoret, personaleudviklingsamtalen eller det åbne konfortandskab. Udgangspunktet er, at sådanne rum er forhåndsdiskpositioneret, således at bestemte løsningsmodeller (bestemte jagttagelser og selviagttagelser) giver sig selv som selvfølgelige. Fx sætter lægekonsultationen bestemte grænser for, hvad der kan siges og af hvem, hvilke fysiske positioner der kan indtages mv. Rummenes anordninger og de styringsteknologier, der anvendes, søger at skabe bestemte subjektiviteter, men determinerer ikke. Således er subjektet hele tiden i færd med at emergere, at tage form, i kraft af såvel styringsteknologier rettet mod individer som individernes egen selvstyring.

Det følgende analyseeksempel beskriver et sådant normeret felt for produktionen af subjektiviteter. Vi skal se på Lisa Dahlagers undersøgelse af forebyggelsessamtaler på Bispebjerg Hospital (udgiver i: Dahlager 2001, 2005). Undersøgelsen drejer sig netop om, hvordan forebyggelsessamtalen etablerer et rum for formningen af subjektivitet – nemlig et rum, hvor både sundhedsprofessionelle og patienter ledes mod at etablere bestemte selvforhold.

Forebyggelse af skadelig livsstil gennem påvirkning af individers valg og livsstilsadfærd er blevet et stadig mere centralt styringsproblem. I 1994 blev Bispebjerg Hospital udnævnt til modelhospital for forebyggelse og skulle hermed være frontløber for udvikling, etablering og evaluering af forebyggende praktikker. Der blev i den anledning ansat en forebyggelseskoordinator fra Sundhedsstyrelsen til at iværksætte en »fælles forebyggelsesindsats«, som rettede sig mod livsstil og skulle inddrage alle parter på samtlige hospitalets afdelinger. Umiddelbart skulle man tro, at patienterne udgjorde det afgørende styringsobjekt for forebyggelsesindsatsen, men det viste sig hurtigt, at en anden gruppe stod

helt centralt i indsatsen, nemlig personalet. Personalet skulle gennem deres livsstil udgøre rollemodeller for patienterne. Eller sagt anderledes: Personalens livsstil skulle anvendes som en magt-teknologi til at bearbejde patienternes subjektivitet.

I tråd med Foucault anskuer Dahlager subjektet som objekt for forskellige former for magt. Nærmere bestemt formes subjektet på én gang af magt-teknologier rettet mod det »udfra« og af selv-teknologier, som subjektet retter mod sig selv. Det er denne kobling af magt, som kendetegner governmentalit. Pointen er, at moderne magt som nævnt sjældent antager form af tvang, men handler om at påvirke frie individers kapaciteter og handlemåder: Magtudøvelse må således søge at krytze sig til og indvirke på individets selvstyring. Eller sagt anderledes: Moderne magtudøvelse kan studeres som et spørgsmål om, hvordan magt-teknologier rettes mod individer m.h.p. at påvirke deres selvedelse. Det sker ved, at styringen kobler sig til individets selvteknologier og herved gennemforsøger at give form til deres selvforhold (Dahlager 2001: 94). Subjektet er således under konstant tilblivelse og formgivning, idet det på én gang formes af magt-teknologier udøvet af andre og selvteknologier udøvet af subjektet selv. Magt-teknologier og selvteknologier står ikke i et fundamentalt modsætningsforhold, men er dog de ikke nødvendigvis i overensstemmelse.*

Tilbage til Bispelbjerg Hospital. Med indførelsen af forebyggelsesindsatsen gives de måder, hvorpå subjekter kan træde i forhold til sig selv og hinanden på, en særlig form. For patienternes vedkommende drejer styringen sig om at få dem til at genkende sig selv som havende en livsstil, der kan vælges og forandres. Nærmere bestemt konstrueres de som den slags subjekter, der kan have og vælge en stil, frem for den slags subjekter, der er underlagt traditionens tvang« (Dahlager 2001: 95). Denne styring består oplagt i at give patienterne information om de skadelige virkninger af alkohol, tobak og fedme. Men for at kunne videregive information med troværdighed må rådgiverne selv leve op til de værdier, som de råd-

giver om. En central idé er nemlig, at mennesker ændrer levevaner ved at kigge på rollemodeller, som de kan fæste lid til. Derfor bliver de rådgivende professionelle afgørende objekter for forebyggelsesindsatsen. I en rapport fra Bispelbjerg Hospital står det: »Det er i det hele taget vanskeligt at rådgive patienterne om stress, motion og sund livsførelse, hvis miljøet på afdelingen ikke signalerer de samme værdier. Det er således nødvendigt at kombinere den forebyggende indsats over for patienterne med en indsats over for personalet« (Statusrapport 1998 i: Dahlager 2001: 97).

Det rådgivende personale skal derfor ikke blot give viden om det videnskabelige grundlag for forebyggelse. De skal også undervises i, hvilke »barrierer« de har i forhold til patienterne. Ideen er, at det ofte er grænseoverskridende at tale med patienter om deres livsstil. For at blive i stand hertil må de professionelle selv opnå afklaring om deres eget forhold til tobak og alkohol og det at skulle foretage livsstilsændringer. Denne afklaring skal primært opnås gennem bekendelser. Ved undervisning af det rådgivende personale fremlægges forebyggelseskonsulenter selv fortællinger om deres personlige problemer med ryggestop, alkohol eller det at spise mindre. Ikke at kunne styre sin lyst er noget skamfuldt, så der er tale om et moralsk problem. Uddannelse af rådgivere handler således ikke blot om at opnå viden, men om via bekendelse at forme sit moralske forhold til skadelige rusmidler og fødevarer. Man må som rådgiver blive i stand til at formidle de rette værdier, og dette skal ske ved, at man som rollemodel legitimt gør det budskab, man formidler. Hermed er der ikke længere tale om et professionelt forhold mellem rådgiver og patient, understreger Dahlager, men om et moralsk-etisk forhold baseret på bestemte personlige egenskaber (2001: 98). Kort sagt skal rådgiverens selvforhold formes, før de kan arbejde for at forme patienternes.

Analysen viser altså, hvordan styringsteknologien, forebyggelsesamtalen, både retter sig mod at styre patienter og behandlere. Der etableres et terapeutisk rum, hvor både professionelle og patienter gennem bekendelser skal bringes til at træde i bestemte forhold til hinanden og til sig selv (nemlig som legemliggjorte værdier over for mennesker, der søger rollemodeller). Hermed gøres både de professionelle og patienternes livsstil til et pro-

* Selvteknologier er dog normalt knyttet til de gældende videnstrategier, uden at de nødvendigvis fuldstændigt afspejler disse. Selvteknologier

kan således anvendes af individer og grupper som led i modmagtsstrategier mod diverse styringsprojekter (se bl.a. Valverde 1998).

blem, som er forbundet med bredere sundhedsfremmende mål. At gøre livsstil til det centrale problem betyder for patienterne, at de nu i højere grad etableres som subjekter, der selv er ansvarlige for egen sygdom såvel som for misbrug af sundhedsressourcer. For sundhedspersonalet kan det betyde, at livsstil bliver et in- og eksklusionskriterium – idet det ikke er usandsynligt, at hospitalet vil foretrække ikke-rygere frem for rygere eller slanke frem for overvægtige. Det kan tænkes, at sundhedsprofessionelle, som ikke gennem deres livsstil optræder som gode rollemødelier, kan drages til ansvar for patientens livsstil, eller endda kan blive udelukket fra bestemte stillinger. Analysen viser altså ikke blot, hvordan magtteknologier i et »governmentality-regime« opstiller bestemte subjektformer, båret af en bestemt type terapeutisk viden, men også, hvilke konkrete effekter det har i form af in- og eksklusion af bestemte typer subjekter.

Konklusion

Konkluderende mener vi, at Foucault leverer et analytisk begrebsapparat, som er yderst fleksibelt, idet det kan anvendes til at analysere, hvordan magt og viden forbindes i mange forskelligartede sammenhænge i velfærdsstaten – videnskabelige diskursers sammenvævning med politiske programmer, institutioners brug af diverse magtteknologier, samt hvordan borgere søges styret igennem bestemte selvteknologier. Desuden leverer Foucault en tilgang, der kan sætte spørgsmålstegn ved de grundlæggende sociologiske kategorier, som samfundsvidenskabelige analyser normalt tager afsæt i, fx stat/civilsamfund, offentligt/privat, autonomi/styring, rationalisering mv. Analytikken muliggør en bevægelig kritik, hvor magten ikke ansues som noget, der udspringer fra staten eller andre autoritative centre, men kan iagttages i en lang række relationer og regimer, som går på kryds og tværs af skellet mellem offentlig og privat (Miller & Rose 1992).

Det er også en analytik, der nægter på forhånd at acceptere de skel, der ofte sættes mellem den »onde magt«, hvor staten undertrykker borgeren eller »koloniserer det civile samfund«, og den »gode magt«, som myndiggør borgeren gennem empowerment eller

»reagerer nedefra« fra græsrodderne og behjertede lidsjæle. Foucaults analytik har således et skarpt blik for, at det netop ofte er i de projekter, som vil frigøre og »tale magten imod«, at magten spiller aller mest spidsfindigt. Foucaults kritiske analytik kan sættes ind der, hvor magtspillet er ved at blive læst fast i former for dominans, og hvor universaliserende og naturliggjorte kategorier er i færd med at fastfryse diskursens principielle åbenhed.

Dele af dette kapitel er desuden udgivet i artiklen: Villadsen, K. (2007) 'Magt og selvteknologi', *Tidskrift for Velfærdsforskning* nr. 3.

Litteratur

- Althusser, L. (1983 [1976]) *Ideologi og ideologiske statsapparater*. Alborg: Crus.
- Andersen, N. Å. (1994) *Institutionel historie*. COS-rapport, 10/94. København: Håndelshøjskolen.
- Andersen, N. Å. (1995) *Senskab forvaltning*. Forvaltningspolitikens og centralforvaltningens udvikling i Danmark 1900-1994. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskabernes.
- Andersen, N. Å. (1999) *Dikursiv analyse*. strategier. København: Nyt fra Samfundsvidenskabernes.
- Andersen, N. Å. (2004) 'Ledelse af personlighed: Om medarbejderens pædagogisering', i D. Pedersen (red.) *Offentlig ledelse i Mængreministeriet*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. P. 241-267.
- Castel, R. (1994) 'Problematization as a Mode of Reading History', i J. Goldstein (red.) *Foucault and the Writing of History*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Dahlgren, L. M. (2001) 'Forebyggelsens magt', *Distinktion* 3: 91-102.
- Dahlgren, L. M. (2005) *I smittens rum: En mangrandsanalyse med afsæt i den livsstilsrelaterede forebyggelsesramme*. København: Institut for Folkesundhedsvidenskab.
- Dean, M. (1991) *The Constitution of Power*. London: Routledge.
- Dean, M. (2002) 'Liberal Government and Authoritarianism', *Economy and Society* 31(1): 37-61.
- Dean, M. (2006) *Governmentality: Magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Donzelot, J. (1995 [1984]) 'Promoveringen af det sociale', *Dansk Sociologi*, 6(96): 92-124.
- Ewald, F. (1991) 'Insurance and Risk', i G. Burchell et al. (red.) *The Foucault Effect*. Høvel Hemstedt, 'The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1970 [1968]) 'Diskurs og diskontinuitet', i P. Madsen (red.) *Strukturalisme*. København: Rhodos.
- Foucault, M. (1982) 'The Subject and Power', i H. Dreyfus & P. Rabinow (red.) *Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. (1983 [1974]) 'Nietzsche, genealogien, historien', i S.G. Olsen (red.) *Epistemologi*. København: Rhodos.
- Foucault, M. (1987 [1984]) 'Hvad er oplysning?', *Slægtemærk*, 9: 90-104.